JULFIRANDET
– tradition med lång historia

av Carl-Henrik Larsson

I vårt moderna sekulariserade samhälle har julen mer och mer kommit att förknippas med stress och prylar. Så har det dock inte alltid varit. Och det har funnits flera anledningar till julfirandet – långt före Jesu födelse.

Österrike gav 1953 ut detta vackra frimärke. Seden att ta in ett träd i sitt hem till jul är en tradition som går tillbaka till medeltiden. Träden ansågs skydda mot onda andar. Att det just var en gran man skulle ta in har sitt ursprung i Tyskland, och under 1700-talet spred sig traditionen till Sverige, men då begränsat främst till de högre sociala skikten. Det var först under 1800-talet som julgranen blev ett inslag i stort sett i varje hem.

Så här såg det julpyntade Stortorget i Malmö ut för några år sedan. Den dominerande byggnaden på bilden är rådhuset, och bakom det ses tornet på Sankt Petri kyrka som är från omkring år 1300. Rådhuset är från 1500-talet men byggdes om på 1860-talet. (foto Morten Persson)

Vår moderne jultomte uppfanns först under 1800-talet och fick sin slutliga utformning under 1930-talet. I Sverige kan jultomten sägas vara en blandning av den amerikanska tomten med rötter från 1830-talet, och som Coca-Cola långt senare kommersialiserade, samt den tomte som uppstod i Jenny Nyströms underbara illustrationer. Var i världen bor då jultomten? Frågar man en amerikan så bor han på Nordpolen. Andra svarar kanske Finland. Men även Island får post skickad till jultomten. Belgien gav ut det här frimärket 2006.

Att ge ut julfrimärken är en global företeelse. Detta julfrimärke gavs ut av Kuba 1954. Det är svårt att uppskatta hur många julfrimärken som har getts ut världen över, men det måste handla om åtskilliga tusen. Enbart de nordiska länderna har tillsammans gett ut en ganska ansenlig mängd frimärken med julen som tema. Är det någon i läsekretsen som har koll på exakt hur många julfrimärken som har getts ut, så får ni gärna höra av er till redaktionen.

Julfirandet är en tradition som sträcker sig långt tillbaka i historien, och ursprungligen har firandet sina rötter inom den förkristna kulturen. I västerlandet är dock julfirandet i människors medvetande främst förknippat med Jesu födelse, även om det idag allt mindre bär spår av kristna inslag.

Julfirandets begynnelse

Det var först under mitten av 300-talet, närmare bestämt år 354, som den västkristna kyrkan valde att förlägga Jesu födelse till den 25 december, ett datum som faktiskt saknar grund i evangelierna. Att kyrkan valde just denna tidpunkt var ett smart drag i kampen mot hedendomen.

Intressant att notera är att det än idag råder oenighet mellan kyrkorna om vilken dag som är Jesu födelsedag. Eftersom man inom den ortodoxa kyrkan valt att inte gå över till den gregorianska kalendern, utan fortfarande använder sig av den julianska kalendern, så firar man jul med början den 6 januari, alltså tretton dagar senare än inom den katolska och protestantiska kyrkan.

Efter nästan 300 år av ständiga förföljelser och massmord på kristna, blev kristendomen i början av 300-talet laglig i romarriket, och de kristna växte snabbt i antal. De romerska kejsarna, utom några som var negativt inställda, tog till sig kristendomen, och den romerska statsapparaten kristnades.

Under 300-talets mitt påbörjades arbetet med att kristna hela det romerska samhället, något som blev verklighet under kejsaren Theodosius den store, som 391 förbjöd alla andra religioner än kristendomen.

I romarriket precis som i de germanska samhällena, hade man i de förkristna kulturerna firat religiösa högtider i anslutning till vintersolståndet, som på norra halvklotet infaller under de sista veckorna av december. I romarriket dyrkades solen och solguden, en religiös kult med lång tradition.

Att få folk att sluta dyrka de gamla gudarna var ingen lätt uppgift. Ett led i denna process var helt enkelt att försöka ersätta den hedniska kulten vid vintersolståndet med en ny högtid med kristen förankring – Jesu födelse och det kristna julfirandet.

Det dröjde dock länge innan folk i romarriket och på andra platser som senare kristnades, helt slutade tillbe de gamla gudarna, och istället firade den kristna julen. I Norden dröjde det säkerligen närmare 300 år.

Midvinterblot

Traditionen att fira Jesu födelse spreds snabbt runt om i romarriket. Även i de östra delarna av riket, i Östrom (Bysans), där den ortodoxa kyrkan uppstod, fick traditionen fotfäste.

I och med att den katolska och den ortodoxa kyrkan under 500-talet expanderade starkt norrut, spred sig det kristna julfirandet även till andra kulturer. Under slutet av 500-talet firade man t.ex. kristen jul på de brittiska öarna, och under 800-talet nådde den kristna missionen Norden.

Troligtvis firades den förkristna julen (fornnordiska *jol*) i Norden i anslutning till vintersolståndet. Av de religiösa och kulturella yttringar som kom till uttryck under denna högtid, känner vi inte till mer än att julölet hade en central roll, och att någon form av offer, blot, utfördes för att blidka gudarna.

Enligt Haraldskvädet, som är ett västnordiskt hyllningskväde till den norske kungen Harald Hårfager daterat till 900-talet, vill Harald Hårfager dricka jul ute till havs. Att dricka jul, det vill säga dricka tills ölet tog slut, verkar ha varit det viktigaste inslaget under det förkristna julfirandet i Norden, ett firande som enligt den isländske skalden Snorre Sturlasson (ca 1179–1241) pågick i tre nätter.

Problemet med denna typ av

Island gav ut detta frimärke 1981 med anledning av att det då var 1 000 år sedan Island kristnades. I och med att kyrkorna (både den katolska och den ortodoxa) under 500-talet och de efterföljande århundradena starkt expanderade norrut, spreds också seden att fira en kristen jul. Vi vet mycket lite om hur det förkristna julfirandet bedrevs i Norden innan kristendomens intåg. Intressant är att kyrkan i Norden valde att behålla det förkristna namnet (Jol–Jul) för högtiden.

Julbocken är en gestalt med mycket gamla anor. Redan under medeltiden var den ett inslag under julfirandet, då man i vissa familjer klädde ut sig till bock genom att dra ett getskinn över sig. Under 1800-talet var det julbocken som delade ut julklapparna, men blev i slutet av århundradet utkonkurrerad av den alltmer populära jultomten. Julbocken är fortfarande en viktig gäst i många nordiska hushåll till jul, då i form av en halm- eller träfigur. Finland gav ut detta frimärke 2007.

källor är att de är skrivna långt i efterhand. Vi vet alltså egentligen ingenting om hur det förkristna julfirandet gick till och hur länge man firade. Varifrån ordet jol (jul) kommer vet man inte heller. En koppling till guden Oden finns eftersom ett av dennes många namn var Jolner.

Men det är bara spekulationer. Intressant är att i Norden övertog den kristna högtiden namnet från den fornnordiska högtiden. Varför? En förklaring kan vara att nordborna var svårare att omvända till den nya religionen än många andra folk. Att behålla det gamla namnet var därför ett smart drag av kyrkan. De ville helt enkelt visa på att det fanns en slags kontinuitet mellan det gamla och det nya. Att helt radera ut alla kopplingar till nordbornas viktiga julfirande kunde ha inneburit ett stort bakslag för kristnandet i Norden.

På de brittiska öarna liksom i andra delar av Europa, plockade kyrkan bort alla kopplingar med det förflutna. Brittiskans benämning för den kristna julen kommer ursprungligen från fornengelskans *Cristes maesse*, översatt Kristi mässa.

Jul i bondesamhället

I 1700- och 1800-talets samhälle var det flesta nordbor hårt arbetande bönder. Deras levnadsbetingelser hade inte förändrats nämnvärt från medeltiden. Böndernas arbetsdagar var långa och fyllda med hårt arbete. Därför var det heller inte så konstigt att årets viktigaste högtid julen, kom som en behövlig och uppskattad paus från allt slit.

Julförberedelserna började redan flera månader innan julafton med att man ystade julosten. Julosten var ett viktigt inslag på böndernas julbord.

I slutet av november slaktade bönderna sina fetaste grisar, och allt på djuren tog man tillvara. Förutom den traditionella julskinkan gjorde man också korv, blodpalt och sylta.

Det var av förklarliga skäl, eftersom man saknade andra konserveringsmetoder, mycket rökt och saltad mat på julbordet i det gamla bondesamhället. Dåtidens mathållning bestod av betydande kvantiteter rökt och saltad mat även resten av året, och det var säkerligen en bidragande orsak till att medellivslängden sällan uppgick till mer än 40 år. Allt var alltså inte bättre förr!

Julklappar en gammal tradition

Redan under medeltiden gav man inom vissa adelsfamiljer varandra gåvor under julen, men det skulle dröja fram till 1700–1800-talet innan denna tradition fick folklig förankring. I bondesamhället handlade det om att man gav varandra någon enkel egentillverkad gåva.

Själva traditionen att ge bort en gåva till jul finner man ursprunget till i Matteusevangeliet 2:1-12, då de österländska stjärntydarna gav Jesusbarnet

T.v.: Danmark gav 2003 ut det här frimärket med Gorms bägare, ett fynd från konungarnas Jelling på Jylland. Bägaren är daterad till 900-talet, alltså till brytningstiden mellan hedendom och kristendom. Gorms son Harald Blåtand räknas, åtminstone om man kan förlita sig på runinskrifterna i Jelling, som den som kristnade Danmark. Kanske var det med bägare liknande denna som de forntida kungarna och andra besuttna drack in julen.

T.h.: Sverige gav 2007 ut detta trevliga julfrimärke med Pippi Långstrump fullt sysselsatt med att baka pepparkakor. Pepparkakan är en kaka med mycket lång historia. Redan under 1300-talet åt man pepparkakor som även då ansågs ha en positiv effekt på sinnesstämningen samt bota vissa sjukdomar. Peppar var från början en viktig ingrediens i kakan, men efterhand plockades denna krydda bort och ersattes med andra. Hur länge pepparkakan förknippats med julen vet man inte.

I raden av alla julfrimärken som getts ut av de nordiska postverken genom åren, anser jag personligen att dessa isländska frimärken från 2009 är bland de vackraste. Frimärkena visar de otroligt fina glasmosaiker som finns att beskåda i Bessastadir kyrka som uppfördes under 1700-talet. I området kring kyrkan har man funnit spår av en tidigare kyrka från 1000-talet.

gåvor i form av guld, rökelse och myrra. Eftersom det var tre gåvor som barnet fick, uppstod det tidigt inom västkyrkan (den katolska) en föreställning om att stjärntydarna var tre visa män. Att de just var tre till antalet har alltså ingen förankring i Nya Testamentet utan är en senare konstruktion.

Själva ordet julklapp kommer av att man förr gick runt på julaftons morgon och klappade på dörrarna. När dörren öppnades slängdes en inslagen gåva in i huset.

Under 1800-talet var det många som lät julbocken fungera som julklappsutdelare. Någon i familjen klädde ut sig till julbock och delade ut klapparna. Julbocken i sig är ett gammalt inslag under julen. Under det medeltida julfirandet var det ett populärt inslag att klä ut sig till julbock genom att dra en svart skinnfäll över sig och sedan skrämma barnen till vanvett.

Att dela ut julklapparna på julafton är inte heller en självklarhet överallt. I Sverige och i flertalet andra länder i Nordeuropa delar man ut julklapparna på julafton. I Storbritannien och USA delas julklapparna ut på juldagen.

Från hustomte till jultomte

Ett av julens mest kära och återkommande inslag är jultomten. För många människor, inte minst för barnen, har jultomten blivit själva symbolen för julen.

Att just jultomten kommer med julklapparna är däremot ingen gammal tradition. Tomten som sådan har dock funnits inom folkloren sedan medeltiden. I bondesamhället föreställde man sig hustomten som en liten varelse i grå kläder och röd luva, som hjälpte till på gården. Men det gällde att hålla sig väl med honom annars kunde man få problem. För att få hustomten på gott humör ställde bönderna på julafton ut en skål med gröt på logen. En

Gibraltar gav ut denna trevliga julfrimärksserie 2010. I Storbritannien och USA delar man till skillnad från Sverige och övriga Norden inte ut julklapparna på julafton utan på juldagen. I Storbritannien tror barnen att tomten kommer på juldagens morgon och lägger julklapparna i en strumpa som man hängt upp på spiselkransen, om man nu har en sådan. I USA har tomten valt den mer krångliga vägen genom skorstenen. Julklapparna lägger sedan tomten under granen.

klick smör på gröten ansågs göra tomten extra glad, och så var husfriden räddad ännu ett år.

Det var först under slutet av 1800-talet som vår moderna jultomte började ta form. Viktor Rydbergs dikt *Tomten* från 1881, i kombination med illustratören och konstnären Jenny Nyströms framställningar av tomten, skapade bilden av en snäll och glad tomte som delar ut julklappar till barnen.

I USA hade det sedan mitten av 1800-talet framställts illustrationer av tomten som en tjock och gladlynt rödklädd gubbe i en flygande släde dragen av åtta renar. Under 1900-talets första decennier kommersialiserades tomten, och i och med Coca-Colas tomtereklam från 1930-talet blev den gladlynte tomten världsberömd. Vår moderna svenska tomte kan sägas vara en kombination av Jenny Nyströms tomtar och den amerikanske tomten.

Vad kan vara mer symboliskt för den kristna julen än just detta frimärke från 1959 som getts ut av Vatikanen? I Nya Testamentet framgår det dock inte när på året Jesus föddes. Det var först under 300-talet som kyrkan slog fast att denna händelse skedde på juldagen. Osäkerheten kring tidpunkten för Jesu födelse är en av anledningarna till varför man inom vissa kristna kretsar, t.ex. Jehovas vittnen, valt att inte fira jul.

Att ta in ett träd i hemmet

Vad vore julen utan julgranen? Inte mycket, skulle nog de flesta av oss svara, även om många, mig själv inkluderad, har bytt ut den äkta varan mot en i plast. Redan under medeltiden tog bönderna under julen in träd i hemmen som ett skydd mot onda krafter.

I Tyskland växte det under senmedeltiden fram en tradition att smycka sitt hem med en gran under julen. Denna sed spred sig sakteliga till andra delar av Europa. Under 1700-talets mitt började man inom förnäma kretsar i Sverige ta in en gran till jul, men det skulle dröja ytterligare hundra år innan julgranen blev ett inslag i varje hem.

I början klädde man sina granar med egentillverkade julgransprydnader, men under 1880-talet blev det vanligare med köpta dekorationer. Och visst är det en härlig tradition att klä sin gran till jul med en stigande känsla av julstämning! Då kan man ju också passa på att skänka en tanke till alla de människor som inte har råd eller möjlighet att fira jul. Varför inte ge en gåva till exempelvis Stadsmissionen eller Frälsningsarmén, som uträttar stordåd för mindre bemedlade till jul. Då har man även infriat ett av julens viktigaste budskap – att tänka på varandra.

Många frimärksutgåvor med julmotiv

Det är svårt att uppskatta hur många frimärken med julmotiv som har getts ut världen över. Uppskattningsvis måste det röra sig om åtskilliga tusen utgåvor. Detta framgår inte minst när man ser vad de större postorderfirmorna har i lager av julfrimärken. Enbart sådana utgivna av de nordiska länderna skulle kunna bli en trevlig och lagom stor samling. Jag vill också lyfta fram ett antal intressanta frimärksutgåvor som tydligt visar att julfrimärken är en global företeelse. Vissa av länderna förknippar man dessutom inte alls med julfirande. Årtal för utgåvorna står inom parantes:

Bahamas (1969), Botswana (1969), Burundi (1967), Filippinerna (1967), Jordanien (1966), Peru (1961, 1965), Rwanda (1965), Samoa (1968), Togo (1968) och Venezuela (1966).

Avslutningsvis vill jag tacka för det gångna året och önska er alla i läsekretsen en riktigt God Jul och Gott Nytt År! ❑